

2000-YILLARDAN KEYINGI QORAQALPOQ ADABIY TANQIDINING AYRIM MASALALARI

Allanazarova Zuxra Jannazarovna,

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti Qoraqalpoq adabiyoti kafedrasining assistent o'qituvchisi

Annotatsiya. Mustaqillik davridagi qoraqalpoq adabiy tanqididagi masalalar, shu davrda yaratilgan asarlar hamda ularning adabiy tanqid doirasida tahlil qilinishi haqida so'z yuritiladi. Adabiy tanqidimizning tez sur'atlarda rivojlanib borishida, kompozitsion jozibadorligini oshirishda ochiq xat, dialog va esse shakllarining ahamiyati haqidagi masalalarga ham to'xtalib o'tiladi.

Tayanch so'zlar: adabiy tanqid, qoraqalpoq adabiyoti, matbuot, ochiq xat, dialog, esse shakllari.

Аннотация. Обсуждаются вопросы каракалпакской литературной критики периода независимости, произведения, созданные в этот период, и их анализ в рамках литературной критики. Также рассматриваются вопросы о важности форм открытого письма, диалога и эссе в быстром развитии нашей литературной критики и повышении ее композиционной привлекательности.

Ключевые слова: литературная критика, каракалпакская литература, пресса, открытое письмо, диалог, формы эссе.

Annotation. The issues of Karakalpak literary criticism during the period of independence are discussed, as well as the works created in this period and their analysis within the framework of literary criticism. The article also focuses on the importance of open letters, dialogues, and essay forms in the rapid development of our literary criticism and in increasing its compositional attractiveness.

Keywords: literary criticism, Karakalpak literature, press, open letter, dialogue, essay forms.

Kirish. Xalqimiz tarixidagi yangi asr XXI asr ko'pgina sohalarda ko'pgina yangilanishlarni olib keldi. Bozor munosabatlari bu yillar ichida shu kunlargacha butun ijtimoiy ongini biroz o'zgartirib, uni barqarorlashtirib shakllantirishga yo'l ochish bilan bir qatorda milliy badiiy ongning bir turi bo'lgan badiiy so'z san'atimizda sezilarli yutuqlar, yangicha g'oyaviy estetik izlanishlar, ko'p sonli asarlar turli janrlarda ham nashr etilib, ularning kitob holda chop etilishi jarayonlari ancha ilg'or, mustaqillikdan bozor iqtisodiyotiga o'tish, "inqiroz" yillariga nisbatan ancha harakatchanlik va faollikka erishib, kitob shaklida nashr etilayotgan roman, qissa, hikoya, novellalar va liro-epik she'riyat hamda lirik asarlarning soni aytib bo'lmas darajada oshganining o'zi badiiy so'z dunyomizdagi barcha qiyinchiliklarni yengib, ularga moslashib oldinga siljishni anglatadi. Shu sababli ham adabiyotshunos J. Esenovning "Otilish" ("Erkin Qoraqalpog'iston" 2021-yil 5-avgust No93-son) nomli adabiy tanqidiy asarlarining chop etilishi qonuniy deb o'ylaymiz. Chunki adabiy tanqidning qaysi bir shakli - janr turi bo'lmasin, ular badiiy adabiyot yangiliklarida keng jamoatchilikka tushuntirib yetkazishga, kamtarlik bilan aytganda, bor kuchi bilan shoshilishi, bu janr turining zamonga mos publitsistik ruhini ham kuchaytiradi, ularning mazmuni, ijtimoiy faolligini oshiradi, deganidir.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ana shunday nuqtayi nazardan yuqorida nomi tilga olingan adabiyotshunos J. Esenovning "Otilish" ("Erkin Qoraqalpog'iston" 2021-yil

5-avgust No-93-son) maqolasidagi quyidagi soʻzlar bu sohadagi faollik va publitsistik rangning ustuvorligi bilan umumjamiyat ahamiyatiga toʻliq javob beradi. Tanqidchi shunday yozgan:..."milliy mustaqillik va bozor iqtisodiyotiga oʻtish bosqichlaridagi yutuqlarimizni umumlantirib koʻz oldimizga keltirdik. Bundan tashqari, S. Nietullayevning betakror uslubi N. Emetov kabi keksa va boshqa kasb egalarining chuqur mazmunli publitsistikasi mazmunli va eʼtiborga molik boʻlib koʻzga tashlanadi. "Oʻsha maqolada/.

Bularga qoʻshimcha ravishda lirika bilan bir qatorda tanqidchi J. Esenovning badiiy nasr sohalaridagi sakrash jarayonini qisqacha, loʻnda yetkazishi yaxlit adabiy tanqidimizning bir tomonlamaligi emas, balki uning umumiy adabiy hodisalarni adolatli baholashining koʻrinishi sifatida baholash kerak. Tanqidchi bu yoʻnalishda shunday degan:..."bozor iqtisodiyotiga oʻtish davridagi bizning badiiy dunyoqarashimizdagi baʼzi toʻsiqlar, baʼzi ziddiyatlar boʻlsa-da, umumiy manba koʻzlarining har qanday tosh zarbalariga dosh berolmay sakrashi, badiiy realistik nasrimizning ham oldinga siljish jarayonlarini toʻliq isbotlay olamiz... bulardagi adabiy qahramonlarning yangicha shakl va mazmun konsepsiyalari bilan ochilganini koʻrishimiz mumkin. Bunday qahramonlar obrazlari Esjan qariya/"Chiroqchilar" /, "Biybiraba"/...Aktuba" /, Lepes rus/ "Terbenbes" /, Xan maqsum/"Xanmaqsim" /, olim inson boʻla turib davrning koʻplab chigal konfliktlarini oʻzida mujassamlashtirgan Oʻtemurat/ "Qiyomat uyqusi" /, haqiqatgoʻyiligi tufayli ruhiy xastalikka duchor boʻlgan Sayimbet, /"Jin-ajinalar uyasi" /, joʻshqin oqayotgan daryo kabi siyosatga, yangi davrga milliy psixologik xususiyatlarni himoya qilish bilan qarshi chiqqan Xanmaqsim, tarixiy oʻtmishdagi qahramonliklari aytilsa odam ishonmaydigan qahramon qiz Tumaris va ajoyib takrorlanmas isteʼdod Hurliman baxshi, mana, bular yangiligi ustun boʻlgan turli janrlardagi yangi yoʻnalishda, yangi tamoyillarda kashf etilgan ijobiy qahramonlarning namunalari desak, xato boʻlmaydi va bu ham otishmaning belgilaridir. Tanqidchining oʻz soʻzlari bilan aytganda, bularga K. Raxmanovning "Oqibat," Sh. Seytovning "Xalqobod," K. Allambergenovning "Daryo tortilgan yillar" romanlaridagi qahramon obrazlarini qoʻshib oʻylaganda, badiiy tasvir usullarining naqadar boyib borayotgani, tarixiy davrlar konfliktlarining keskinligi va haqiqiy realizmi eʼtiborni tortadi, tarixiy davrlarning iflosliklari bilan ozodlik va yovuzlik oʻrtasidagi kurash konfliktlarining keskinligi katta poetik funksiyani bajargani koʻz oldimizga yaqqolroq keladi."

Tadqiqot va natijalar. Bu aytilgan adabiy tanqidimizdagi adabiy rivojlanishdagi sakrash jarayonlarini umumlantirib, sintez qilish tamoyillarini nafaqat tanqidchi J. Esenovning, balki umuman yangi XXI asr qoraqalpoq adabiy tanqidining ilmiy tanqidiy, xolisona xulosa chiqarishining mahsuli deb qarash oʻrinli. Bunga qoʻshimcha ravishda ustoz munaqqidning quyidagi soʻzlari adabiy tanqidning milliy soʻz sanʼatimizni adolatli va mardlik, milliy gʻurur nuqtayi nazaridan baholashining bir koʻrinishidir. Tanqidchining taʼkidlashicha, tilga olingan bir necha badiiy asarlardagi: "romanlarda davr haqiqatiga mos adabiy qahramonlarni ochib berishda yuqori darajada rivojlangan milliy adabiyotlardagi

progressiv badiiy poetik an'analarni faol o'zlashtirish, syujetli kompozitsion birlikdagi avvalgi kitobxonlarni zeriktirib qo'yadigan obyektiv xronologik uslub-usul shakllaridan o'rinli ravishda uzoqlashib, buning o'rniga subyektiv psixologik tahliliy tamoyildagi syujetli kompozitsion tizimdagi asarlarni yuzaga keltirish va boshqalar o'sha asarlarning mazmun va shakliy kuch quvvatini oshirish, poetik yutuqlarga, ruhiy teranlikka erishish - bularning barchasi milliy realistik prozamazning mustaqillikka erishgandan keyingi olg'a siljishi, poetik taraqqiyot hisoblanadi."

Shuningdek, tanqidchi adabiyotshunos J.Esenov badiiy realistik nasr va lirik asarlarda ham badiiy detallarni qo'llash mahoratiga ega. Tanqidchining ta'kidlashicha, tilga olingan bir necha badiiy asarlardagi: "romanlarda davr haqiqatiga mos adabiy qahramonlarni ochib berishda yuqori darajada rivojlangan milliy adabiyotlardagi progressiv badiiy poetik an'analarni faol o'zlashtirish, syujetli kompozitsion birlikdagi avvalgi kitobxonlarni zeriktirib qo'yadigan obyektiv xronologik uslub-usul shakllaridan o'rinli ravishda uzoqlashib, buning o'rniga subyektiv psixologik tahliliy tamoyildagi syujetli kompozitsion tizimdagi asarlarni yuzaga keltirish va boshqalar o'sha asarlarning mazmun va shakliy kuch quvvatini oshirish, poetik yutuqlarga, ruhiy teranlikka erishish, mana bularning barchasi milliy realistik prozamazning mustaqillikka erishgandan keyingi olg'a siljishi, poetik taraqqiyot hisoblanadi." Shuningdek, munaqqid adabiyotshunos J.Esenov badiiy realistik nasr va lirik asarlarda ham badiiy detallarni qo'llash mahoratini, ularga alohida ramziy, metaforik xususiyatlar kiritib tasvirlash orqali obrazlar teranligini kuchaytirish usullarini yaxlit milliy badiiy so'z san'atimizning yuksak cho'qqilarga qarab yuksalishining bir belgisi ekanligini ushbu va boshqa kitob hamda maqolalarida ko'proq e'tibor qaratishi qo'llab-quvvatlashga loyiq adabiy tanqidiy badiiy tamoyil desak, mubolag'a bo'lmaydi.

Biz so'z yuritayotgan davrdagi adabiy tanqidchiligimiz, bundan tashqari, ushbu obzor maqolalar tipidagi asarlarda ko'proq adabiy yil yakunlariga e'tibor qaratib, yuqoridagidek yaxlit davrlar, besh va o'n yilliklardagi adabiy rivojlanish sur'atini, ularning xarakterli belgilarini xolisona tahlil qilishga bag'ishlangan tanqidiy asarlar yozilmayapti, yoki juda kam. Shu nuqtayi nazardan adabiy yil yakunlariga bag'ishlangan sharhlar, umumiy tahliliy ishlarga to'xtaladigan bo'lsak, negadir yozuvchilar uyushmasining topshiriqlari bilan adabiy janrlarni matbuotda, "Amudaryo" jurnali sahifalarida yoki "Qoraqalpoq adabiyoti" gazetasi sahifalarida deb bo'lib-bo'lib, qismlarga ajratib olish tamoyillari yoqimsiz va har qanday janrning ham umumiy xarakterli belgilarini tavsiflay olmaydi. Bu usul faqat ma'ruzachi yoki maqola yozuvchi muallif uchun qulay yengillik yaratishdan boshqa foyda keltirmaydi. Mana shu yengillik, og'irlik ustiga og'ir so'zlash, tahlil tamoyillari yo'nalishida ba'zi adabiy yil yakunlariga bag'ishlangan maqolalarda e'lon qilingan asarlar sonini sanab o'tish, ularning mualliflarini qoldirmay nomlash, quruq, annotatsiyali xususiyatlarga ega tamoyilda tahlillar o'tkazish va boshqalar bu turdagi adabiy tanqidiy asarlarning qiymatini tushirmoqda. Adabiy tanqidimizda bunday xatti-harakatlar va

sadoqatning ko'proq namoyon bo'lishi tanqidchi J.Esenovning "Adabiy tanqidimizdagi soddalikdan xalos bo'laylik" ("Erkin Qoraqalpog'iston" gazetasi, 2021-yil 10-aprel) maqolasida o'rinli tanqidga uchragan.

Muhokamalar. 2000-yillardan keyingi qoraqalpoq adabiyotini gazeta va jurnal sahifalariga, umuman olganda, qoraqalpoq adabiyotshunosligi bo'yicha salmoqli asarlarda aks ettirilgan estetik fikrning bir nechta janrlarida: reneziya, adabiy ijodiy shaxs yoki portretga chizgilar, shu turdagi asarlarga o'xshash ayrim individual yozuvchilarning ma'lum masalalariga bag'ishlangan adabiy nazariy yoki adabiy tanqidiy mavzularga bag'ishlangan maqolalar ochiq xat, dialog yoki suhbat, adabiy tanqidiy esse-xotira va boshqa janrlar yo'nalishida paydo bo'lmoqda. Jumladan, kundalik matbuot va jurnal sahifalarida adabiy siymo/portret yaratuvchi maqolalar juda ko'p, mo'l-ko'l chop etilmoqda. Aniqroq aytganda, qaysidir yozuvchi yoki shoir, adabiy tanqidchi yoki dramaturg "falon" yoshga yetsa, bo'sh qoldirilmay ularga portret, portretga shtrixlar shaklidagi maqolalar e'lon qilinayotganini ijobiy va salbiy tarzda tahlil qilib baholash mumkin. Xususan, taniqli shoir va yozuvchilar, ular qahramon yozuvchilar bo'lishidan qat'i nazar, I.Yusupov, T.Qayipbergenovning tug'ilgan kunlarini nishonlash, ular haqida gazeta sahifalarida maqolalar e'lon qilish an'anaga aylangan. Bu birdan ijobiy hodisa. Agar biz qahramonlarni hurmat qilish ma'nosida o'rinli desak, maqolalarning yozilishi va jamoatchilik e'tiboriga tushish tamoyillari bir xil emas. Aytaylik, taniqli publitsist zamonaviy shoirlardan hisoblangan T. Qabulovning yubiley marosimi munosabati bilan jurnalist yozuvchi Aruvxon Turekeevaning maqolasi ("Qoraqalpog'iston yoshlari," 2014-yil, 8-may) e'lon qilindi. Maqolada publitsistik janr uslubiy ustunlik qilsa, asar o'ziga jalb qiladi, chunki u o'zining chiroyli ichki kompozitsiyasiga ega. Maqolaning sarlavhasi va mavzusi ham jozibali bo'lib, "Xalq uni, u xalqini sevar edi..." deb qo'yilgan va asar o'zining ichki mazmuni bo'yicha dastlab mashhur shoirning u haqida aytgan so'zlaridan epigraf keltirib, so'ngra "Xalq qalbida qo'shiq bo'lib yangragan shoir," "Qo'shiqlari ko'p shoir," "Shoirning xotini," "Farzand bo'lsa shunday bo'lsin," "Shoir haqida hali aytilishi kerak bo'lgan gaplar ko'p" degan kichik kichik bo'limlarga bo'lingan tahlili, undagi qizg'in, nafasga to'la fikrlarning she'riy ohangda bayon etilishi ko'pchilikning e'tiborini tortadi, eng muhimi, shoir T.Qabulovning qiyofasini, shoirlik o'ziga xosligini namoyon etadi. Ijodiy shaxs/portret/ yaratishda bunday usullarni, ularga mos ravishda uning esse va boshqa, masalan, shoir yoki yozuvchi bilan dialog/ shakllarini tez-tez qo'llab, shakllarini rivojlantirib borish bugungi adabiy tanqidimizning mazmun va shakl sifatini oshiradi, uning poetikasini yaratadi.

Bunday fikr yuritish jarayonida asosiy e'tiborni kuchaytirish uchun adabiy tanqidimizning sifati, uning mazmunan boyishi, shakliy rang-barangligi, kompozitsion rang-barangligi uchun bu sohaga, adabiy tanqidni yaratish, e'lon qilish amaliyotiga yozuvchi-shoirlar, dramaturglarning o'zlari ham tanqidchilarga raqobatbardosh faollik bilan ishtirok etishi katta foyda keltiradi. Adabiy tanqidning rivojlanish yo'nalishida ushbu

masalaga har bir ishida adabiy tanqid tadqiqotchisi J.Esenov jon kuydirib, o'zining o'rinli fikrlarini o'rtaga tashlashi qo'llab-quvvatlashga loyiqdir. Shaxsiy yozuvchilar haqidagi maqolalar, adabiy ijodkor shaxs/portret maqolalari, ayniqsa gazeta va jurnallarda bo'lsin, ularda ba'zi joylarda o'sha ijodkorlarning allaqachon maktab partasidan ma'lum bo'lgan tarjimai hol ma'lumotnoma faktlarini uzundan-uzoq keltirib, keyin esa quruq bayon qilish mavjudligini ko'rsatadi. Masalan, taniqli iste'dodli yozuvchi, nosir va olim K.Allambergenovning taniqli ustoz so'z ustasi T.Qayipbergenov haqidagi "Qoraqalpoq prozasining yorqin yulduzi" ("Erkin Qoraqalpog'iston," 2019, 7-may) deb nomlangan adabiy tanqidiy portretida ushbu kamchilikning ustunligi unga va yaxlit adabiy tanqidga obro' keltirmaydi.

Afsuski, bunday turdagi ta'sirsiz, ba'zan yozuvchi shoirlarning asarlaridan quruq syujet mazmunini yoki g'oyaviy-tematik ahamiyatini quruq bayon qiluvchi maqolalarning nomlarini ko'plab keltirish mumkin. Bunga bizning ushbu maqolamizning hajmi torlik qiladi.

Xulosa. Kelajakda adabiy tanqidimizni jadal rivojlantirish, uning mazmunini boyitish va chuqurlashtirish, shakliy kompozitsion jozibadorligini oshirishda ochiq xat, dialog, esse shakllariga ko'proq e'tibor qaratish lozim. Shu maqsadlar asosida yozilgan yozuvchi va olim qiz G.Tajetdinovanning satirik yozuvchi, taniqli realistik nasr ijodkori sifatida faol ko'zga tashlanayotgan M.Nizanov bilan o'tkazgan dialog suhbat mazmunan boy, savol-javoblar qizg'in tusga ega bo'lib, ular barcha toifadagi oddiy o'quvchilarning badiiy so'z san'atiga qiziqishini orttirib, M.Nizanovning ijodiy qiyofasini aniq ochib bergan shunday mazmun va shakllarga ega bo'lgan avvalgi yillarda "Amudaryo" jurnalida e'lon qilingan shoira G.Davletovanning mashhur olim va yozuvchi K.Mambetov haqidagi memuar esse asari haqida ham shunday ijobiy fikrlarni bildirish mumkin. Umuman dialog, ochiq xat so'nggi yillar adabiyotshunosligida biroz jonlanib, bu janr shaklida Q.Orazimbetov, J.Yesenov, A.Abdiyev, X.Davletnazarovlarning ishlarini tilga olish o'rinli.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Esenov.J Atlig'w. "Erkin Qaraqalpaqstan" 2021-jil 5-avgust № 93 sanı
2. Allambergenov.K, Esenov.J, "Qaraqalpaq ádebiy sını" Nókis, 2024.
3. Esenov.J. Ádebiy sınımızdıń janrlıq kóp turliligi. Nókis, "Qaraqalpaqstan" 1989